

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

ning. KW förmår vidare övertygande visa att knitteln ingalunda dött ut efter sin första blomstringstid och att den lämpligast uppfattas som en egen versprincip, lika skild från den isokrona versen som från den fria. Dessutom visar KW lika övertygande hur knitteln fungerat och fortfarande fungerar som underliggande struktur såväl i isokron metrik som i fri. Skälet för detta är väsentligen det faktum att den naturliga talrytmen mestadels visat sig vara fyrhöjd inom raden, något som styrt versproduktionen från medeltiden och framåt.

I det andra kapitlet diskuterar KW den text i *Fornsvenska legendariet* som traditionellt benämns ”Christina pina”. KW har funnit att den börjar fyra rader tidigare än vad man tidigare antagit och tecknar inledningsvis både pregnant och elegant knittels karaktäristika och historia samt redogör på samma lödiga vis för den äldre forskningen på området. ”Afadama” (KW:s egen benämning på den av honom själv etablerade texten) är en tämligen lång text, varför KW väljer ett inledande innehållsreferat – för honom var det ett metodiskt fel att skilja en given texts metriska struktur från övriga – innan han går vidare till att granska knittels utformning, analyskategorier, versprinciper, rim, höjningar i a- respektive b-verser, blandade fall av höjningar, cesur och verslängd för att avsluta med en sammanfattning av knittels beskrivning. Det skulle föra för långt i detta recensionssammanhang att i detalj gå in i KW:s mycket noggranna exemplifikation och resonemang, så jag nöjer mig med att konstatera att det är lätt att övertygas om det lyckade i KW:s metod och resultat samt också när han hävdar att ”[k]nittel är en stram, noga planerad versform med högt stilvärde. Den används för de största ämnena, här för att skildra Jesu lidande och centrala tankar i den kristna medeltida läran. Diktaren-hantverkaren bakom är kunnig och väl medveten om knittelformens språkliga och versifikatoriska möjligheter” (s. 58).

I det följande kapitlet om *Disa* polemiserar KW lägmålt men övertygande mot Ståhles och dennes bok, ”ovärderlig vid studiet av den äldre svenska versutvecklingen” (s. 73) ifråga om den nya syllabiska versen. KW finner att syllabismen vid den här tidpunkten (*Disa* uppfördes 1611) bäst betraktas som en modernisering av knitteln, ”en stilisering och regularisering av det gamla versmättet” (s. 75) Efter detta sker en närläsning av versifikationen i *Disa* som övertygar om det riktiga i KW:s tolkning. KW var mycket uppslagsrik vilket väl förklarar hans oväntade exkurs över Lars Gustafssons *Sonetter* (1977), där han visar att den till 1600-talet versifikationshistoriskt tillbakasyftande ”sonettmodernisten” – sig själv ovetande – tror sig tala om och bruka syllabisk vers, men i själva verket rör det sig om samma syllabiserande knittel som i *Disa*!

I det avslutande något spretiga men givande kapitlet tar sig KW an den accentuerande versen och dess ge-

nombrott. Det sker för det första i en intressant översikt inte bara av relevant forskning på området utan främst genom en presentation av poetiker som Opitz, Sparrman, Arvidi, Tiällman och Lagerlöf. Här är avsnittet om den svenska poetiken, enkannerligen då Arvidi det som är det som har mest att erbjuda. För det andra sker det genom en närläsning av Stiernhielms ”Heroisch Fägnesång”. Partiet om Opitz *et al* är uttalat deskriptivt och tjänar redan på detta preliminära stadium som en instruktiv fond till den egentliga analysen. Den senare framstår dels som sig själv nog, dels som illustration till KW:s huvudsyfte, nämligen beskrivningen av 1600-talsversen i ljuset av hans knittelteori.

I fråga om ”Heroisch Fägnesång” poängterar KW påpassligt att 1643 var en upplysning om versmättet nödvändig. (s. 107) Hans i mina ögon helt plausibla förklaring är den att läsare eller lyssnare förtrogna med äldre svensk dikt gärna skulle ha tolkat dikten som avfattad på knittel, något som underlättas av att Stiernhielms poem ställvis kan läsas just så: ”[k]nittels invanda fyrtalsrytm finns latent under alexandrinens yta”. Resultatet blir en situation där ”den nya accentuerande versprincipen samarbetar med den gamla för att långsamt och delvis ta herraväldet över texten”. (s. 108)

Fortsättningsvis presenterar så KW en gedigen analys av diktens alexandrinstruktur, dess halvverser och syntax. I framställningen för han vidare in synpunkter på ”Lycksalighetens Ähre-Pracht” och ”Hercules” i syfte att jämföra prosa, hexameter och alexandrin för att avsluta med att närmare kommentera en-, två-, och trestaviga ordformer i ”Heroisch Fägnesång”.

Längre än så hann inte KW, men här finns åtskillig ny kunskap som inte bara kompletterar Ståhles mäktiga undersökning utan som även förskjuter, förändrar och nyanserar vår bild av äldre svensk verskonst – en lödig framstöt på den svenska stilhistoriens och litteraturhistoriens område.

Ulf Malm

Bengt Landgren, *Dödsteman. Läsningar av Rilke Edfelt Lindegren* (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia litterarum, 21). Uppsala 1999.

De sju uppsatser som Bengt Landgren här presenterar har tillkommit vid skilda tillfällen under åren 1981–1999, och knappast då med tanke på att så småningom samlas i en volym. Ändå ger boken vid första anblicken ett påfallande planerat intryck. Dess triptykartade komposition inleds och avslutas likformigt med två studier av enskilda dikter, först ur Rainer Maria Rilkes *Die Sonette an Orpheus* (1923), sist ur Erik Lindegrens *mannen utan väg* (1942) och *Sviter* (1947). De tre kapitlen i bokens mittparti ägnas Johannes Edfelts diktsamlingar *Bråd-*

djupt eko (1947), *Under Saturnus* (1956) och *Dagar och nätter* (1983). Samtliga kapitel berör, som titeln antyder, ett tematiskt stråk som ter sig centralt för förståelsen av dessa lyrikers poetik: diktens uttryck för besvärjelse av döden. En viss roll spelar det då att Edfelt och Lindegren var väl bekanta med såväl varandra som Rilkes dikning, vilken de starkt bidrog till att tolka och göra känd för en svensk publik. Landgren låter dessa sammanhang framskymta, men gör dem inte till sitt ämne; den svenska Rilkerereceptionen ”är en annan historia, som måste berättas i sitt sammanhang”.

Onekligen är det så. En bok om Rilkes århundrade i Sverige kunde bli en av de verkligt lärorika berättelserna om modern svensk vitterhet. Men syftet med denna samling studier är ett annat än den övergripande litteraturhistorieskrivningens. De har skrivits för att användas i seminarier och föreläsningar, och som åtskilliga sådana föredrag har de en utpräglad exempelkaraktär. I fem av dem står en enskild, representativ dikt i centrum, vilkens estetiska organisation omsorgsfullt utreds och spelas ut mot en aspektrik vy över författarskapets övergripande ambitioner. Åskådligt demonstreras hur text och kontext ömsesidigt avspeglar och problematiserar varandra – dit-hän att den aktuella dikten framstår som ett instruktivt inbegrepp av förbluffande mycket som är väsentligt i det aktuella estetiska och litteraturhistoriska sammanhanget. Omvänt är denna föresats att frambringa det betydande exemplet även ägnad att sprida en betydande glans över den ådagalagda textanalytiska metoden, vilken framhävs som exemplarisk.

Det är framför allt denna mönstergilla metod som får *Dödsteman* att framstå som en sammanhållen bok. För med metoden följer inte bara ett väl utprovat sätt att resonera om lyriska texter, utan även ett igenkännbart mönster av analytiska procedurer, dispositionella grepp och karakteristiska stildrag, med återkommande formler och uttryck. Landgren har tidigare presenterat och tillämpat sin strukturanalytiska metod i en rad arbeten, som Ekelöfmonografierna *Den poetiska världen* (1982) och *Polyederns gåta* (1998). Med utgångspunkt i Roman Jakobsons tolkningspraktik och det dynamiska strukturbegreppet hos Jan Mukarovskýs analyseras dikten som ett system av ekvivalenser och oppositioner på sex urskiljbara men interrelaterade nivåer: den typografisk-visuella nivån, den rytmiska och metriska nivån, ljudnivån, de verbala korrespondensernas nivå, den syntaktisk-grammatiska nivån och den semantiska nivån. Ett avgörande komplement till denna modell har Landgren funnit i Jurij Lotmans ”teori om den konstnärligt organiserade texten som ett ’spel’ eller en dialektisk spänning mellan ’inertia’ och normbrott, mellan systemetablerande ’strukturförväntan’ och desautomatiserande mekanismer på olika nivåer”. Den här tanken på en grundläggande spänning mellan mönsteretablerande och möns-

terupplösande faktorer har Landgren målmedvetet tillämpat på modern poesi i nu snart två decennier, i analyser av såväl diktens inre organisation som dess relationer till författarskaps- och verkkontexten, traditionens norm och den samtida smakens förväntningar.

I *Dödsteman* drivs dessa principer med betydande utbyte. Utifrån distinkta rytmiska analyser åskådliggör Landgren hur Rilkes uttalade ambition ”das Sonett abzuwandeln [...] ohne es zu zerstören” i *Die Sonette an Orpheus* kommer till uttryck i de två dikter som behandlas – och framför allt hur variationerna ingår i en rad subtila och innebördsdiga mönster. Dessa iakttagelser underbygger tolkningen av hur ”Dir aber, Herr...” (I, XX) metapoetiskt ”tematiserar [...] Rilkes estetik och sin egen tillblivelse”; i denna dikt om erinring och inspiration frambringas ”minnets förvandlande under” genom den besvärjelse som verserna själv utgör. På ett motsvarande sätt visas mångsidigt hur ”Dich aber will ich nun...” (I, XXV), sonetten till den döda flickan Wera Ouckama Knoop som även hela diktcykeln är tillägnad, gestaltar en återuppståndelsens metamorfos till ”skön musikalisk ordning” – som inte går att skilja från sången som upprättar den.

Mycket intressant är också Landgrens utredning av den polemiska bakgrunden för Johannes Edfelts konstfulla bruk av traditionella versmått i början av 50-talet, sedan den 40-talistiska formupplösningen fått en närmast doktrinär ställning inom svensk poesi. Edfelts erinran om en annan modernistisk tradition, som ”låter ett sammansatt modernt medvetande uttrycka sig i strängt bunden form”, har ännu inte hörtsammats tillräckligt av den inhemska historieskrivningen, tycks det mig. Som en pendang till Edfelts formfulländande meditationer följer sedan analyserna av Lindegrens konstfulla formupplösning.

Den generella invändning jag vill göra mot boken är att Landgren bör upprätta något mer av kritisk distans till sina analytiska formler. Parodiskt ofta meddelas läsaren att ”ett finmaskigt” eller t.o.m. ”ytterligt finmaskigt nätverk” av den ena eller andra sortens ”överensstämmelser” (”ekvivalenser”, ”korrespondenser”, ”iterationer”, ”upprepningar”...) antingen ”flätas” eller ”läggs” över dylika tidigare konstaterade mönster. Extremt frekvent utmynnar analytiska resonemang i att ”ett samspel” eller en ”växelverkan mellan mönsteretablerande och desautomatiserande element” konstateras. Jag ifrågasätter inte riktigheten i denna återkommande insikt, däremot att den strukturanalytiska metodens teoretiska fundament på så sätt åter och återigen framhävs som den tillämpade metodens resultat och poäng. Då är det metoden, snarare än texten, som ställs i fokus. Det rör sig således om ett diskursivt problem, som blir akut först när de sju separat skrivna uppsatserna publiceras tillsammans: föreläsaren må ha allt att vinna på att låta sin metod

triumfera, men författaren bör noga akta sig för att upp-
repa succén alltför många gånger – inom samma pärmar.

Jag rekommenderar således varmt denna bok, som
bör läsas i sin helhet och i lagom doser.

Anders Mortensen

Skeptiska betraktelser. Red. Lars Gustaf Andersson, m.fl.
(Absalon. Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga
institutionen i Lund 17). Lund 1999.

En av de skriftserier som ges ut vid humanistiska institu-
tioner i vårt land är de lundensiska litteraturvetarnas
Absalon. Sedan 1992 har man publicerat 17 volymer med
forskningsresultat och essäer producerade av institutio-
nens forskare. Senast i raden är den 1999 utgivna fest-
skriften *Skeptiska betraktelser*, tillägnad professor emeritus
Jan Thavenius.

Utom förordet innehåller skriften inte mindre än 18
bidrag, till största delen författade av lärare och forskare
verksamma vid Litteraturvetenskapliga institutionen i
Lund. Uppsatserna är disponerade i sex kapitel med rub-
riker tagna från olika boktitlar i festföremålets verkför-
teckning, vilket på en gång beskriver den bredd som
forskningen har vid institutionen i Lund, och naturligt-
vis det vida register som Thavenius själv omfattat i sin
vetenskapliga verksamhet.

Som brukligt i den här typen av vad som – något
oegentligt och definitivt anakronistiskt – skulle kunna
kallas akademiska tillfällesskrifter, har ambitionsnivån
varierat hos uppsatsförfattarna. Där finns det mesta från
lättamma essäer via analytiska teoretiska texter till ren
forskningsredovisning; från Per Rydén's historieskriv-
ning över datorstödd litteraturvetenskap till Bernt Ols-
sons hårddataundersökning av "Skillnaden mellan poesi
och prosa" i svenska 1600-tals- och 1700-talstexter.
Ämnesvalen spänner från klassiska litterära storheter
som Bellman och Rydberg (Bengt Lewan och Birthe
Sjöberg) till moderna medier och kulturyttringar som
rockvideo och bluesmusik (Magnus Eriksson och Joel
Ohlsson), från avsaknaden av pingisskildringar i littera-
turen (Birger Hedén) till betraktelser av Walter Benja-
mins barndomsminnen (Per Erik Ljung, vars bidrag
drabbats av ett snöpligt sidbrytningsfel i det sammanfat-
tande slutstycket).

Att framhålla något eller flera bidrags förträfflighet
framför de övriga på denna provkarta av genrer och
forskningsinriktningar blir inte riktigt rättvisande, efter-
som uppsatserna så att säga inte spelar på lika villkor.
Centrala, ställningstagande och riktningstypiska är
dock Eva Hættner Aurelius och Anders Palms diskussio-
ner – från olika utgångspunkter – av skilda aspekter av
begreppet "kontext" och deras samfälliga pläderande för
behovet att se utöver den textimmanenta läsningen.

Ytterligare några bidrag väckte recensentens särskilda
uppmärksamhet av olika orsaker. Margareta Wirmark
skissar "Framtidens teater" utifrån analyser av de samti-
da svenska dramatiker och regissörerna Staffan West-
berg, Lars Norén och Staffan Valdemar Holm. Wirmark
tar här upp Riksteaterns beramade uppsättning av No-
réns "Sju tre" och diskuterar frågan om konsekvenserna
av att låta straffade politiska extremister spela sig själva
på en offentlig scen, en frågeställning som fick oönskad
förnyad aktualitet sedan skådespelarna blivit misstänkta
och fällda för bankrån och polismord. I ljuset av detta
blir Wirmarks diskussion om Noréns brytande av det
traditionella triangelförhållandet skådespelare – roll –
publik särskilt tankeväckande.

Av speciellt intresse finner jag även andra uppsatser
där författarna på något sätt fört in det närvarande och
samtiden i sina studier: uppsatser som besvarar frågor
om hur litteraturen och litteraturens historia kan synlig-
göras, hur den påverkas och förändras av och i den tid
och det rum där vi befinner oss just nu. Exempel på så-
dana är Claes-Göran Holmbergs jämförande undersök-
ning av litteraturhistorisk skrivningens förändrade förut-
sättningar och praktik hos Schück/Warburg och Lönn-
roth/Delblanc, Gun Malmgrens litteraturgenomgång
och diskussion av tankar kring vad masshålllets uti-
frånstyrd socialkaraktär och uppväxande generationers
mediekonsumtionsvanor innebär för litteraturundervis-
ningen, Jenny Westerströms kartläggning av Stock-
holmsbohemens skiftande miljöer från Röda rummets
och Lill-Jansskogens epok, via 1930- och 1940-talens
Café Cosmopolite, Pilen och Norma till idag då Rosen-
bad är regeringskansli och huvudstadskonstnärerna inte
tycks ha några självklara tillflyktsorter.

Slutligen några ord om och utifrån Erland Lagerroths
bidrag till festskriften. Lagerroth undrar "Kan man för-
stå vetenskapen?" i en långrecension av Sven Öhmans
snart tio år gamla *Svindlande perspektiv. En kritik av po-
pularvetenskapen* (1993). För att använda hans egna for-
muleringar beskriver Lagerroth på ett "pedagogiskt sätt"
och med "ett så enkelt språkbruk som möjligt" Öhmans
onyanserade och extrema resonemang som "den fanatiske
renlevnadsmannens". Lagerroths svar på frågan i upp-
satsens titel är att det visst är "stor skillnad mellan avan-
cerad fackvetenskap och populärvetenskap", men att det
därför inte skulle vara omöjligt för lekmannen att tillgo-
dogöra sig vissa grundläggande vetenskapliga idéer. Att
det aldrig kan bli tal om någon exakt eller fullständig
förståelse är givet, eftersom det är fråga om ett slags över-
sättning från ett språk till ett annat. "Men trots denna
principiella omöjlighet umgås vi ständigt med översätt-
ningar, liksom vi ständigt umgås med kartor, fastän det
är omöjligt att på en plan yta avbilda ytan av ett klot,
Jorden. För att inte tala om att hela språket är en enda
ofullkomlig 'översättning' av vad språket betecknar."